

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

УДК: 821.111.0 : 82.12

*Москвітіна Дар'я
(Запоріжжя)*

«Він геніальний незбагнено...»: В. Шекспір у рецепції Р.В. Емерсона

Рання американська рецепція творів Вільяма Шекспіра стала одним із потужних факторів, що зумовили інтелектуально-духовний розвиток молодого нації та сформували її культурно-естетичні запити. Багато у чому парадоксальна (зокрема, на неї практично не вплинув процес інтенсивної «деанглїзації», що розгорнувся після Війни за незалежність), американська шекспірівська рецепція стала також і важливим націєтворчим чинником. Лідер тогочасної американської естетико-філософської думки, поет-романтик та засновник трансценденталізму Ральф Вальдо Емерсон став одним із найбільш впливових поціновувачів та популяризаторів Великого Барда на теренах США. У критичних роботах («Поет», «Шекспір, або Поет») він розмишляв про природу Шекспірової геніальності, а поетичні присвяти англійському драматургові використовував у якості своєї трибуни для висловлювання власних естетичних та релігійних переконань.

***Ключові слова:** Р.В. Емерсон, В. Шекспір, американський романтизм, поетична присвята, есеїстика, поет, природа.*

Серед культурних чинників, які суттєво впливали на самоідентифікацію американців, знайомство з творами В. Шекспіра посідало важливе місце. Парадоксально, що в умовах зростання антибританських настроїв саме його

творчість відігравала роль консолідуючого фактора. **Мета** цієї статті полягає у тому, щоб окреслити специфіку рецепції Великого Барда як у американському культурному просторі 1800-1850-х рр. в цілому, так і у літературній творчості однієї з найбільш помітних постатей американського романтизму – поета і філософа Ральфа Вальдо Емерсона.

У наші дні спостерігається значне підвищення наукового інтересу до ранньої рецепції Шекспірового художнього спадку на теренах США (праці М. Брістола, Е.К. Данн, К. Стерджеса, А.Т. та В.М. Вон, Дж. Шапіро, Н. Висоцької та ін.), що і зумовлює **актуальність** цієї розвідки. Її **об'єктом** постають філософсько-естетичні, критичні та літературні твори одного із провідників американського романтизму – Р.В. Емерсона, а **предметом** безпосереднього аналізу – рецепція творчості й постаті Великого Барда у його художньому доробку.

На початку ХІХ століття завдяки театральним постановкам та появі друкованих текстів, пересічні американці виявляють все більший інтерес до творчості В.Шекспіра. Навіть гучна полеміка з приводу ставлення мешканців Нового світу до британської культурної спадщини не стала на заваді зростанню його популярності. В умовах інтенсивної «деанглізації», спрямованої на звільнення від культурного диктату метрополії (тут доцільно згадати започатковану поетом В. Брайєнтом славнозвісну полеміку про доцільність образів жайворонка і солов'я в американській поезії¹), Шекспірові вдалося вистояти. Значною мірою цьому сприяли інтелектуальні стратегії ідеологічної легітимізації Шекспірового слова як такого, що органічно вписується в американський соціокультурний контекст і відповідає

¹ Дет. див. *Николюкин А.* Американские писатели как критики: Из истории литературоведения США XVIII–XX веков / А. Николюкин. – М. : ИНИОН РАН, 2000. – С. 32.

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

потребам молодій нації та викликам часу. В його творах філософськи налаштовані американські інтелектуали знаходили такі концепти, які відповідали їхнім власним принципам та ідеалам.

До популяризації Шекспірового слова на теренах Америки долучилося чимало романтиків, але найбільший вплив мали судження засновника трансценденталізму Ральфа Валдо Емерсона.

В інтелектуальному доробку Р.В. Емерсона безпосередній стосунок до осмислення природи поетичної геніальності В. Шекспіра мають дві праці – есе «Поет» (1844) та один із розділів есеїстичного циклу «Представники людства» під назвою «Шекспір, або Поет» (1850). У першому зі згідних творів ім'я англійського драматурга не згадується, однак саме тут формується філософське підґрунтя подальшої рецепції англійського генія крізь призму філософії трансценденталізму. Під «поетом» Емерсон розуміє не «людину з поетичними талантами або з вмінням добре римувати, але справжнього поета»². Для Емерсона «справжнім» є той художник слова, який перебуває у тісному контакті з природою і черпає з неї натхнення. Крім того, «поет – людина, в якій збалансовані всі сили, людина без недоліків, яка бачить і тримає те, про що інші тільки мріють; переживає весь діапазон досвіду і є представником людства в тому сенсі, що має могутню силу отримувати і віддавати»³. На момент написання цього есе його автор з гіркотою констатує, що «даремно шукає такого поета, якого сам описує»⁴, тобто таку постать в історії людства, яка б відповідала всім критеріям ідеального поета. Але шість років потому він вже не

² *Emerson R.W. The Poet / R. W. Emerson // Американский критический очерк / [сост. И. П. Ильин]. – М. : Прогресс, 1981. – Р. 38.*

³ *Ibid.* – Р. 37.

⁴ *Ibid.* – Р. 42.

матиме жодних сумнівів, що таким взірцевим поетом є Вільям Шекспір.

Вочевидь, Р.В. Емерсон задумував цикл есе «Представники людства» для того, щоб окреслити коло найбільш репрезентативних у своїх сферах персоналій. В якості найвидатніших представників людства Емерсон обрав трьох філософів (Платона, Сведенборга і Монтеня), двох літераторів (Шекспіра і Гете) та найвпливовішого з-поміж своїх сучасників – Наполеона.

Цікавим видається розмежування постатей Шекспіра і Гете: першого Емерсон вважає зразковим поетом, а другого – зразковим письменником. При цьому ідентифікація Великого Барда як поета, а найвідомішого зі штюрмерів як письменника здійснюється не на тій підставі, що перший писав віршовані твори, а другий – прозові. Вочевидь, у цьому випадку актуалізується концепт поета в свідомості Емерсона – Шекспір бачиться йому своєрідною надлюдиною, яка за допомогою слів не копіює навколишній світ, а створює власний новий. Великий Бард для Емерсона «геніальний незбагнено, інші ж – збагнено»⁵. Власну концепцію постаті письменника він викладає в есе, присвяченому Гете: «Я вважаю, що в побудові світу передбачений письменник, так би мовити, – реєстратор, що повинен фіксувати справи дивного духу життя... Обов'язок такої особи – приймати в свій розум факти; потім відбирати найбільш значні і характеристичні результати своєї досвідченості»⁶. Гете для Емерсона, на відміну від Шекспіра, – повністю служник літератури, людина, яка геніально вміє наслідувати і відтворювати світ у всій його яскравості та контроверсійності, але не здатна запалювати уми людей

⁵ *Эмерсон Р.* Шекспир, или Поэт / Представители человечества / Р. Эмерсон ; [пер. с англ.]. – Мн. : Харвест ; М. : АСТ, 2000. – С. 320.

⁶ *Эмерсон Р.* Гете, или Писатель / Представители человечества / Р. Эмерсон ; [пер. с англ.]. – Мн. : Харвест ; М. : АСТ, 2000. – С. 349.

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

божественною іскрою свого таланту. Визнаючи заслуги лідера німецького просвітницького руху, Емерсон, тим не менш, переконаний в тому, що «в поезії існують струни незрівнянно благородніші за ті, яких торкався він. Існують письменники, бідніші за нього за талантом, але чистіші за настроєм і більш зворушливі до серця: Гете ніколи не може бути дорогим людству»⁷. Отже, постать Шекспіра в культурній ієрархії засновника трансценденталізму посідає більш високе місце, ніж постать іншого геніального митця – Гете.

Есе «Шекспір, або Поет» у жодному разі не є нарисом життєвого і творчого шляху Великого Барда. Під час його написання Емерсон опікувався все тією ж проблемою сутності природи геніальності, тому в цьому творі відбувається подальше уточнення і концептуалізація трансценденталістської інтерпретації понять «геній» і «поет». Для засновника трансценденталізму геній – це, перш за все, людина богонатхненна, яка підкоряється креативним імпульсам, творить те, що потрібно саме тут і зараз, і в дечому навіть позбавлена свободи волі. «Для генія немає вибору – пише Емерсон, – він раптом опиняється в потоці думок і обставин та сам захоплюється ідеями й потребами сучасників. Він стоїть на шляху, куди дивляться їхні очі, йде туди, куди вказують їхні руки»⁸. Найбільш досконалим уособленням генія, з точки зору Емерсона, є Поет.

Прикметно, що Емерсон розмежовує дві іпостасі Великого Барда: Ідеальний Поет і реальна людина. Для окреслення головних рис постаті Шекспіра реального він звертається до біографії Великого Барда. Ті факти, що Шекспір народився у Стретфорд-на-Ейвоні, був одружений з Анною Гетевей та був пайовиком у театрі «Глобус», на думку Емерсона, «не здатні пролити ані

⁷ Там само. – С. 365.

⁸ *Эмерсон Р. Шекспир...* – С. 307.

найменшого світла на ту безкінечну силу творчості, той прихований магніт, яким він притягує нас до себе»⁹. Погоджуючись з іншими романтиками в оцінці діяльності великого англійця як творця театральних п'єс, Емерсон підкреслює, що як би високо він не ставив драматургічні заслуги Великого Барда, вони бачаться йому другорядними. Суголосним романтичній упередженості щодо театру є і його твердження про пріоритет у творчості англійця ідейного начала (суто філософського) над формою репрезентації (власне драматургічною): «У всього, вимовленого ним, з'являється така вагомість, що наша увага відволікається від обраної ним форми, і він постає перед нами як мудрець, як пророк з книгою життя в руках»¹⁰. Резюмує ставлення Емерсона до Шекспіра біографічного фінальний пасаж есе: «Якщо обмежитись питанням про обдарованість та розумові здібності, то рід людський не має рівного Шекспіру. Але якщо ми задамося питанням про життя, про розробку його матеріалів і вторинностей, то яку користь принесло його життя? Яке воно має значення?»¹¹. Отже, онтологічна складова постаті Великого Барда видається американському філософу нецікавою та малоцінною, бо нічого не прояснює в істинній сутності справжнього Поета.

Значно більше уваги Емерсон-дослідник приділяє Шекспірові ідеальному, постать якого вибудовується як інтелектуальний конструкт в процесі інтерпретації творів англійського генія. Він вважає, що «Шекспір настільки вищий за всю категорію прекрасних письменників, наскільки він вищий за натовп»¹²; на його думку «ліризм

⁹ Там само. – С. 316.

¹⁰ Там само. – С. 319.

¹¹ Там само. – С. 324.

¹² Там само. – С. 320.

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

дихає в самому дусі його творів»¹³. Втім, окрім захопленої рецепції постаті британського генія автор есе виокремлює декілька власних ключових інтерпретаційних позицій, які висвітлюють його ставлення до Шекспіра як до Поета.

По-перше, Емерсон захищає Шекспіра від докорів за неоригінальність. Вже за часів романтизму загальновідомою стала теза про те, що сам драматург не вигадував сюжети, а запозичував їх із творів попередників та сучасників. Американський романтик відкидає найменші натяки на плагіат з боку Шекспіра: «... якщо Бард говорить як можновладець; якщо ніхто з тих, що живуть в ту епоху, не може з ним помірятись... тоді всі запозичення чужого розуму, здійснені такою людиною, можуть не бентежити його сумління з приводу оригінальності»¹⁴.

По-друге, Емерсон наполягає на суголосності Шекспірового генія романтичним умонастроєм. Він вважає, що тільки його власне покоління – романтики – спроможні адекватно зрозуміти всю глибину Шекспірового слова та бути справжніми його поціновувачами. «В образі лицедія черні ніхто не розпізнав поета роду людського... Потрібно було ціле століття, щоб запідозрити, що ж таке Шекспір; пройшли два інших століття над його могилою, допоки створилась думка, хоч приблизно його достойна»¹⁵, – наголошує філософ-трансценденталіст.

По-третє, Емерсон вбачає у Шекспірі здатність заповнити собою цілу епоху; на його думку, це – риса справжнього генія: «В решті решт, після таких драм, як після будь-чого великого, створюються мистецтва... – геній забирає за собою свою драбину, коли доба творчості відходить на небо, поступаючись шляхом іншій добі,

¹³ Там само. – С. 322.

¹⁴ Там само. – С. 312.

¹⁵ Там само. – С. 314-315.

котра бачить досконале і дарма розпитує про його історію»¹⁶. Тож, як бачимо, романтик і трансценденталіст Емерсон багато в чому ідеалізує постать Великого Барда, створюючи передумови для формування «міфу про Шекспіра» в колективній свідомості діячів американського Романтизму. Фактично, сам він і закладає наріжний камінь цього міфу, проголошуючи англійського генія деміургом всієї культури і американської зокрема: «Він написав мотиви всієї сучасної музики, він створив текст сучасного життя... він виліпив людину Англії і Європи, і він є творцем людини в Америці»¹⁷.

Отже, Шекспір в оцінках Емерсона постає як Ідеальний Поет, як універсалія, яка має надзвичайні культуротворчі потенції. Як засвідчив час, американський романтик не помилявся – Великий Бард і є тим самим уніфікуючим началом, яке здатне об'єднати національні культури, зберігаючи їхню своєрідність.

Потужною тенденцією літературної рецепції Вільяма Шекспіра в США першої половини ХІХ ст. стало використання творів-присвят для вираження власних світоглядних концепцій. Це простежується, зокрема, у віршах Р.В. Емерсона. Думається, що освячуючи іменем Шекспіра свої філософські та естетичні ідеї, літератори не тільки вступали з геніальним англійцем у творчий діалог, а й створювали умови для «включення» Великого Барда до тогочасного американського культурного контексту. Звернення до постаті Шекспіра з метою ілюстрації світоглядних концептів автоматично означало, що англійський поет сприймається як такий, що поділяє ці ідеї.

Р.В. Емерсон присвятив Шекспірові два вірші фактично під однією назвою, з різницею лише у правописі. Один із них називався «Shakspeare» (в

¹⁶ Там само. – С. 318.

¹⁷ Там само. – С. 319.

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

тогочасній Америці траплялися різні варіанти написання прізвища англійського драматурга, включаючи, окрім згаданого, ще й Shakesper, Shakspere та ін.), а інший – «Shakespeare». Перший має характер ювілейної присвяти (він був використаний Емерсоном як пролог до промови у Суботньому клубі на честь 300-річчя з дня народження Великого Вілла):

*England's genius filled all measure
Of heart and soul, of strength and pleasure,
Gave to mind its emperor
And life was larger than before;
And centuries brood nor can attain
The sense and bound of Shakespeare's brain.
The men who lived with him became
Poets for the air was fame¹⁸.*

У цьому вірші Р.В. Емерсон, як і інші творці шекспірівських присвят, не шкодує апологетики на адресу Великого Барда. Втім, тут уславлення Шекспіра має дещо інше забарвлення. Точка зору автора видається надмірно безкомпромісною: до Шекспіра не існувало ані поезії, ані «імператора розуму», і тільки з його появою життя людства стало масштабнішим. Ігноруючи історико-літературні факти про елизаветинську добу та сучасників Шекспіра, у деякого з яких (наприклад, у К. Марло, Дж. Кіда, Б. Річа) драматург запозичував сюжети, Р.В. Емерсон досить авторитарним чином вивищує Великого Барда над плеядою непересічних особистостей англійського ренесансного Парнасу. При цьому він навіть стверджує, що інші елизаветинці ставали поетами лише завдяки тому, що жили в одному часопросторі з Шекспіром, оскільки його геніальність певним чином випромінювалась і на них.

¹⁸ Emerson R.W. Shakspeare [Електронний ресурс] / R. W. Emerson. – The Complete Works. 1904. – Vol. XI. Miscellanies. – Режим доступу : <http://www.bartleby.com/90/1123.html>.

Звичайно, що Р.В. Емерсон не був невігласом і не вважав, що до Шекспіра у світі був культурний і мистецький вакуум. Його категоричність щодо унікальності цього генія зумовлена, скоріше за все, вже згаданими вище трансценденталістськими поглядами щодо природи та геніальності як спроможності «підкорити природу цілям вираження». Такою спроможністю у повній мірі, на думку Емерсона, володів лише Великий Бард. Звідси й ідея щодо незбагненності Шекспірової геніальності на противагу збагненній геніальності інших видатних письменників і поетів.

Друга Емерсонова присвята англійському генію – невеличкий катрен – має інше смислове забарвлення. У чотирьох рядках засновник трансценденталізму фактично виражає власні філософсько-релігійні погляди:

*I see all human wits
Are measured but a few
Unmeasured still my Shakespeare sits,
Lone as the blessed Jew*¹⁹.

Повторюючи ідею «невимірності» Шекспіра, автор ще раз наголошує на його самотності у цій геніальності. Втім, цього разу він порівнює англійського поета з «благословенним євреєм» – під цим евфемізмом легко вгадується Ісус Христос. Цікаво, що Емерсон, будучи глибоко віруючою людиною, висловлював доволі специфічні погляди на релігію, які відрізнялися не лише від пуританських настанов, але і від більш секуляризованого сприйняття. Приклад досить неординарного потрактування божественної суті наводить С. Пригодій: «... американський філософ у «доказах буття Божого» покладається на аристотелівську, космологічну (що інтегрує в собі елементи попередньої), моральнісну,

¹⁹ Emerson R.W. Shakespeare [Електронний ресурс] / R. W. Emerson. – Yale book of American Verse. 1912. – Режим доступу : <http://www.bartleby.com/102/48.html>.

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

теологічну та антропологічну ідеї. При цьому він уникає панлогічної, філософської аргументації, а чинить як поет-мислитель, що має як свої переваги, так і недоліки: непослідовність та суперечність деяких авторських суджень»²⁰.

Дійсно, у різних працях Р.В. Емерсон висловлює доволі суперечливі думки, квінтесенція яких акумулювалася в аналізованому вірші. У лекції «Провідні принципи релігії» засновник трансценденталізму виступає, практично, як екуменіст: «Якби найсвятіша людина з буддистів, найкращий мусульманин, найвищий духом стоїк з Афін, наймудріший християнин могли зібратися десь і поговорити один з одним, то вони б побачили, що у них у всіх одна релігія»²¹. Тож фактично християнин Емерсон, чия віра укорінена у пуританських релігійних настановах, виступає за об'єднання та уніфікацію світових релігій, за вшанування єдиного Бога, яким для нього були Душа і Природа, та, по суті, за послаблення ролі пророків, які, власне, і надають різним світовим конфесіям певної індивідуальності, суголосної етно-ментальним та психологічним рисам того чи іншого релігійного соціуму.

У лекції «Послання до Божественної школи», що була прочитана випускникам гарвардської школи богослов'я у 1838 році, Емерсон розвиває ідею про недоцільність персоніфікації у релігії. «Історичне християнство, – пише він, – припустилося помилки, яка тепер заважає будь-яким спробам висловити релігію. Воно постає перед нами, і поставало протягом століть не як доктрина душі, а як возвеличення персонального,

²⁰ Пригодій С.М. Українська філософія Серця та американський трансценденталізм / С. М. Пригодій. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – С. 75.

²¹ Emerson R.W. The Later Lectures of Ralph Waldo Emerson / R. W. Emerson / [ed. by R. A. Bosco, J. Myerson]. – Atlanta : University of Georgia Press, 2010. – P. 269.

позитивного, ритуального. Воно спиралося, і зараз спирається на шкідливе возвеличення особистості Ісуса. У душі немає особистості. Вона закликає кожного долучитися до повного циклу всесвіту, і не має жодних преференцій, крім тих, що викликані спонтанною любов'ю»²².

Те, що Емерсон метафорично називає Христа «благословенним євреєм» (це видається досить органічним в контексті вищенаведених суджень), дозволяє поетові розмістити Сина Божого та Шекспіра на одному щаблі, і навіть поставити між ними своєрідний знак тотожності, адже обидва вони знаходяться у своїй трансцендентно-духовній сфері надто високо, щоб бути повністю зрозумілими й осягнутими. Зрівняння Ісуса Христа і Великого Барда не видається богохульством у контексті емерсонівських ідей і суджень: йому взагалі було властиве використання імені Шекспіра для метафоричного позначення релігійного та духовного – зокрема, відомого в ті часи американського священика Томаса Тейлора він називав «Шекспіром серед святих»²³.

Як бачимо, Шекспір для Емерсона – це абсолют, своєрідна «нульова категорія», від якої має вестися відлік розвитку поетичного слова. Крім того, Великий Бард у свідомості засновника трансценденталізму – людина, гідна конкурувати із самим Христом, універсальний дослідник природи і одночасно її невід'ємна частина.

²² Emerson R.W. Divinity School Address [Електронний ресурс] / R. W. Emerson. – Режим доступу : <http://www.emersoncentral.com/divaddr.htm>.

²³ Павлычко С. Философская поэзия американского романтизма: Эмерсон, Уитмен, Дикинсон / С. Павлычко. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 53.